

Književna poročila.

Ivan Pregelj. O priliki njegovega dela «Plebanus Joannes» izdala in založila Naša založba, Trst, 1921.

Dandanašnji čas je vzlic vsem upravičenim in neupravičenim očitkom čas najsilnejše aktivnosti. Vsa materija je zrahljana, vse kali odganjajo. Osat je prerastel prve poganke žita, ki zbira šele moči, ker ve, da mora iz črne prsti roditi kruh. Bolj ko kdaj prosi zrahljana materija setve duha.

Nič drugače se ne dogaja v duhovnem svetu. Pretekli časi, pravijo, so zahtevali najsubtilnejšega podajanja vtisov od zunaj, današnji pa ustvaritve zunanosti iz notranjosti. Navadno pa je tako, da je tiste vrednote, po kateri ljudje najbolj kriče, najmanj ter je kričanje le znak revščine. Mladenič, ki se ukvarja danes s ponotranjenjem ali pozunanjenjem, preskakuje le količke časa, ker se ne zaveda, da

«Kdor ustvarja, moj dragi, ta govori iz viharja,
z nameni, z moralo in srečo se nič ne ukvarja,
on trga in lomi in reže in gnete snovi —.»

Tako je zapisal poet iz vročega svojega srca credo za danes, za jutri, za vek. Le tega ustvarjanja si želi naš razbičani, utrujeni duh. Eden izmed rastočih se je odzval tajnemu klicu. Ivan Pregelj. — Kako?

Mnogo setve ima mož, toda le glavne njive hočemo obiti, da spoznamo, kako je zrastle najnovejše njegovo in najpomembnejše delo «Plebanus Joannes».

Z Romantiko so mu omahnila krila, spoznal je, da v liriki ni uspel.

Balade v prozi so duhoviti utrinki, izmed katerih se posebno nekatere kmetiške odlikujejo po svojem ostrem opazovanju in zgoščenem zajetju snovi. Zelo ostro pa se javlja v rapsodiji Od Kranja do Brezij težnja za svojim posebnim, izrazitim slogom, ki mu ga narekuje ritem mnogo razmišljajočega in čutečega duha.

Poglavje zase tvorijo njegovi članki, eseji ter aforizmi v Času in Domu in svetu. Marsikateri izmed njih se mi zde le hipni, nepreživljeni, duševni utrinki. Vendar moram reči, da so me marsikateri pustili hladnega, da, celo neprijetno dirnili. Precejšnja zabloda načitanosti je esej, ki ga je Pregelj napisal o priliki Cankarjeve smrti. Resnično bi ne mogel povedati, kaj je z njim nameraval? Ali je res hotel pokazati samo svojo bogato načitanost? Razen par svojih, hudo subjektivnih vtisov nam ni na Cankarju pokazal ničesar. Boljši je sestavek o sodobnem slovenskem vojnem slovstvu. Zasedil pa sem v teh esejih, skorajda med vrstami naznačeno težnjo za neke vrste novim izražanjem, čigar formula pa mu ni bila še jasna. Članki kakor tudi kritike izpovedujejo naziranje modernega katolika. Zadnje čase pa se je v njih posvetil predvsem estetičnemu studiju besede in zlasti forme ter se tudi v svojih ocenah pri presoji umetnine zanima predvsem za to vprašanje. Ni mi treba poudarjati, da so z ozirom na formalno izdelavo njegove zadnje, lastne tvorbe podvržene strogemu očesu.

Poleg posameznih ljudskih iger in prizorov je oblikovalo njegovo pero biblijsko dramo Azazela. Drama je svojevrstna prikazen v naši revni dramski literaturi ter bo zahtevala resne predstave in časovnim zahtevam dostopnega, prožnega režiserja. Ker bo torej prilike dovolj izpregovoriti o njej, odlagam o tem delu besedo. Sicer pa za mojo današnjo presojo njegovega dela ni neobhodno potrebno govoriti o njem.

Svoje epične spise je Pregelj objavljial predvsem v publikacijah Mohorjeve družbe ter Domu in svetu. Ostra je pa razlika, skoto slepu dostopna, med deli zgodovinskih in modernih motivov. Imam neposreden vtis, kakor da je tisti Pregelj, ki se bori, išče, črpa iz svoje notranjosti, le v zgodovinskih romanih doma. V povestih iz sodobnosti pa se pridružuje njegovemu gledanju vsoge slovjje, tozej namen, ki pa povzroča v njegovih stavbah razpoke.

Najobširnejša taka romana sta Otroci solnca, objavljen v Domu in svetu, ter njegovo nadaljevanje v Gloriosi, čelni povesti lanske «Mladike».

Nočem podcenjevati, če ga z ozirom na ta dela primerjam s Finčgarijem. Tehtnica se bo sicer nagnila na Finčgarijevo plat, kajti njegovo pripovedovanje je kleno, umirjeno, nazorno, dočim se v Pregeljevem delu krešejo različne iskre novega poizkusa, se križa tendenca občutno z ostalim zasnutkom. Roman je zasnovan na široko, množica karakterjev in oseb pričakuje uvretitve v toku življenja. Toda zgodi se, da stoji pred nami oseba, ki je preživela že vse globine in plitvine življenja ter ostala še vedno čista — in to baš glavna nositeljica ideje — brez vsakega ozadja, kjer bi se razodeval ta križevi pot njenega postajanja. Pogrešam torej umetniške poglobitve za izrečeno formulo o njenem značaju. Moram reči: v lahko tekočem, mestoma zelo prijetnem, jedratem slogu poteka in se razvija dejanje precej enostavno. Le sem in tja, v slučaju z norcem, se pojavlja želja za kakim posebnim, nenavadnim dogodkom, ki šele v zgodovinskih romanih pogodi pravo. Ostalim značajem ni bogvekaj očitati, posebno, kar se tiče prvega dela. Romantično nadahnjena Helena se mi ne zdi izpeljana, ker bi sicer drugače avtor ne polagal toliko važnosti na njene slutnje in predslutnje, če ne bi želel z njimi kaj določnega izraziti. S tem dejstvom sem se končno sprijaznil, ker sem skorajda prepričan, da mora prvemu in drugemu delu slediti še tretji del. Slavica je gotovo najljubša osebnica, kateri je pisatelj privoščil vse tople tone svoje palete. V učitelju Sivcu je napredoval, namreč v objektivaciji. Svoje čase je baš to vrsto ljudi obdelal vselej z neko strastjo, ki ni bila in ne bo nikdar last umetnikova. Dejal sem, da je Pregelj pristaš neke vrste vzgojnosti v svojih tovrstnih romanih. Umetniške resničnosti in upravičenosti ji ne morem odrekati, vsaj kolikor jo zasledim v prvem delu. Idealno gledanje na svet in idealno pojmovanje življenja je lahko visoko umetniško in vendar vzgojno. Umetniško pa je tedaj, kadar je resnično, neposredno. V prvem delu bi mu kaj protivnega ne mogel očitati razen dejstev, ki sem jih že omenil. V drugem delu, ki je pisan ^{precej} pozneje, pa me neke stvari niso zadovoljile in mi naposled vzbudile ^{dojem}, da se je pisatelju pod prsti rodilo precej motivov, ki jih je spotoma vrnil. Prepričuje me o tej domnevi tudi slog, ki na mnogih mestih prehaja iz realističnega značaja prvega dela v stisnjeni, idejni slog drugih njegovih del. V prvi vrsti mi je pred očmi slog v Plebanusu, ki pa je izraz povsem drugega gledanja na razvoj dogodkov, kakor bi ga človek pričakoval v Gloriosi. Da utemeljim to svojo trditev tudi z ozirom na druge nedostatke romana, ki ne izvirajo le iz sloga, a izražajo isto disharmonijo, načenjam problem ženske kot spola ter njenih posameznih predstavnic. Zanj je ženska predvsem mati in to je njena visoka, etična vrednota ter obenem dostojanstvo v življenju. Način opisovanja in podajanja ženske, stremeče zavestno in podzavestno po materinstvu, se v sodobnih motivih bistveno razlikuje od onega v zgodovinskih. V prvih nastopajo posamezni tipi žensk; njihovi značaji ter le-tih refleksi so predmet umetnikovega opazovanja in ustvarjanja. V drugih pa jemlje avtor žensko nekako prirodoslovno, jo tipizira kot spol, zgolj nagonsko in spolno, kar v prvih ženske ali popolnoma pogrešajo, ali pa je ta

išče glavnega junaka. Z večjo ljubeznijo je preštudiral konture časa, vzroke temu uporu. Tedaj pa se ustavi njegovo oko med raznobarnimi značaji in njihovim preživljanjem realnih dogodkov punta. Enotna linija sestoji sedaj iz točk. Iz tega gledanja se rodi oblika. Obupno sliko nesrečnega upora gradi iz množice vzrokov, mozaik raste pred nami ter bi nam moral predstavljati vso mogočnost in grozo usodne borbe. Vsak posamezni del mozaika bi moral izžarevati isto dinamiko pisateljevega občutja, s katerim nam je hotel podati celotno sliko. A tu odpovedo avtorju sile. Najboljše, najbolj kondenzirane, izražajoče resnično le vso duševno grozo in nesrečo, kakor je to nameraval, so poslednje slike, dočim so nekatere razblinjene, druge malenkostne zopet preveč poudarjene. Snov, ki bi zahtevala mirno razpredene zasnove, kjer se človek lahko oddahne, je dobila obliko, ki je ni prenesla, in posledica je seveda jasen občutek nedovršenosti. (Konec prih.)

Juš Kozak.

Iz najnovejše srbske lirike.* Doživetje — skrivnostni pravir vsaki umetnini! Možnost združitve z dušo prirode in človeka je čudežni božanski dar, ki ga naklonijo bogovi redkemu zemljanu izbrancu. Ob vsakem doživetju visi človek kakor med nebom in zemljo: med — časnostjo in večnostjo. Spomin na take blažene trenutke doživljene večnosti se dá očasoviti le v pesmi, sliki, kipu in skladbi, iz katere izžareva blagoslov, oživotvarjajoč v sočloveku začudenje, lepoto in dobroto. Beseda, ki jo je priklical visoki hip, ni samo beseda — pojem, temveč posvečeno meso, pa najsi ta beseda vsebuje samo solnčni vzhod ali pa samo valovanje trav, vseeno, kajti tu gre le za jakost doživljaja, ne za razsežnost in — «kolektivizem in dinamizem in simultanimizem» najdeš lahko tudi v skromni in preprosti pesmici, kajti — Whitman je Amerika, kakor je Dostojevskij Rusija... in Cankar Slovenija... namreč: pri upodabljanju doživetja sodelujejo najrazličnejši faktorji: zemlja, pleme, kri — in le golo razumsko kombiniranje, ne pa prvinsko doživljanje se more posluževati poljubnih, recimo «internacionalnih» modnih klišejev in oblik. Najnovejše pričujoče zbirke srbskih pesnikov so prav za prav le intelektualna akrobatika (izvzemši Filipovića). Tu povečini o doživljajih ni govora. Vzemimo Kovačevićeve «Alfe mojih duša» — le bolešno čustvovanje, ki pa niti toliko močno ni, da bi priklicalo muzikalno formo (ki je edina nositeljica čustvovanja); porojeno je iz spekulativnosti. Zato beseda ni več sugestivna, ni več posvečeno meso, temveč samo pojem, samo abstrakcija; čitatelj občuti pri dojetanju takih «krikov duše» naravnost fizične muke. Nejasnot, zameglenost, površnost, ponekod docela žurnalistični slog, če moremo sploh še o slogu govoriti. V podkrepilo tega zadostuje, če navedem le nekaj izrazov in stihov, n. pr. «Pod korgama relativiteta, adekvatno, frenetični vrisak, impresija mistike, reaktiviranje Hrista, reducirana duša, parenteza, nervoza, spleen, skepsa, nacija, kosmički orkestrion, degenerisan, restoran, kriza» itd. Ali stih: «imaj u vidu, da je propalo sve na ovom bolnom geoidu (!), al samo ljubav ne» itd. Ako bi bil Kovačević toli iskren, da bi svoja čustvovanja oblikoval v muzikalno formo, bi bil dober, povprečen poet, več ne — tako pa je le intelektualec, ki ima za znanstvenika premalo urejenosti, za oblikovalca duhovnih razodetij pa premalo emocije. Prav isto velja o Teodoru Manojloviću, o katerem je sicer napisal B. Tokin,

* Božidar Kovačević: Alfe mojih duša. Beograd. S. B. Cvijanović. 1922.
Todor Manojlović: Ritmovi. Beograd, Geca Kon. 1922.
Rastko Petrović: Otkrovenje. Beograd. S. B. Cvijanović. 1922.
D. J. Filipović: Srbljak. Beograd. S. B. Cvijanović. 1922.

Književna poročila.

Ivan Pregelj. O priliki njegovega dela «Plebanus Joannes». (Konec.)

Pregelj sam je menda spoznal nedostatke. Pri Cankarju je občutil silo detajlov in on, realist, je pričel spoznavati ničevost zgolj realističnega slikanja. Iskal je in pritipal se je do sebe. Zadnji upornik, posvečen pokojnemu Kreku, je enostavnejši v zasnovi in osebnejši. Da oduševi posamezne slike, predstavljajoče vzroke človeškega stremljenja, je moral neobhodno osredotočiti fabulo v enem samem človeku in poseči vase. Pojavlja se stremljenje, v glavnih obrisih podati ozadje dogodkov, ustvariti vzroke dogajanja v duševnem življenju Štefana Golje v bežnih slikah in sredi njih naj stoji potem on, zadnji upornik. Ženska, ki že v Tlačanih izgublja karakteristiko individua in se javlja le kot ljubica ali mati, postaja zdaj tipiziran spol. Za župnika Goljo ne živi ona kot dekle ali mati, z odtenki svoje spolnosti se mu prikazuje. Toda stvar ostaja nejasna v ozadju, ker je pisatelj predvsem poudaril upornika, ne pa človeka. In še drugo hotenje sili v ospredje. Mož, ki je bil do sedaj vse-skozi realist, hoče naslikati tudi mistiko kot realno dejstvo, katero stopnjuje v poslednji sliki do mističnega simbolizma. Nalahno se je sicer javljalo to stremljenje že v Tlačanih; že tam se je tu pa tam zazrl v transcendentalno bit. A tam ne prepričuje še, ne razširja obzorja.

Posameznih slik, ki se razrastejo v mogočno dinamiko duševnega doživetja, je tukaj več, kakor je tudi v jeziku viden napredek. Zelo se mu sicer še bohoti, a že pridobiva na lapidarnosti. Vzemimo karakteristiko Štefana Golje. «Župnik Štefan Golja je nosil na obličju zapisano bolezen svoje duše, neskončno vročo in srdito kri, ki se je mogla razvneti do nepojmljive, ponižujoče strasti. Tolika je bila njegova nagla jeza in tako okrutna, da je petleten skočil z gorečim polenom za sestrico Nežo in bi jo bil žgal, ko se je v božjasti zgrudila pred njim, kakor je utopil sčćeneta z drobnimi ali silovitimi rokami, ko ga je bilo ugriznilo. ... Zdaj, ko je molil, se je bila ublažila bridkost njegovih ustnic v bolno sanjavost, podobno mistični resnosti človeka, ki dela trdno in vztrajno pokoro.»

Široki epik je na poti do koncentracije dejanja v eni sami osebi, v njenem duševnem življenju. Štefan Golja stoji v svetu kot zadnji potomec uporniškega rodu in edino to je jedro pisateljevega zanimanja, kako osvetliti to osebo. Vse drugo je postranskega pomena, toda važno zaradi tega, ker to postransko zanimanje in očrtavanje človeškega bitja rodi Joannesa Plebanusa. Pregelj se potaplja v tok modernega časa ali — bolje — zdanjih dni, v katerih se že dolgo časa sem javlja potreba najsubtilnejše koncentracije, gledanja v življenje in ustvarjanja sveta iz človeka samega, ne pa, kakor v preteklem stoletju, detajlno študiranje prirode in čuvstveno sodoživljanje človeške okolice. Pisatelj se bori zdaj za doumetje novih utripov človeške osebnosti, posega v transcendentalna doživetja sodobne duše, ne le s čuvstvenim sodoživljanjem, temveč z možganskim dognanjem. Isto sliko nam nudi malone vse sodobno ustvarjanje, pri našajoče v umetnost toliko «možganskega», kakor vsaka doba, kadar zaostaja ter peša resnično ustvarjanje iz nagonske sile.

Predmet tega najnovejšega Pregljevega dela je le še človek. Novega tipa v Joannesu ni ustvaril. Reminiscence se javljajo iz vseh prejšnjih del, najposrednejši je seveda Štefan Golja. Imam neprestano vtis, kakor da je pisatelj znova zamahnil ter se še enkrat posvetil Štefanu; saj vidim že v njem dosledno nazna-

čeno karakterizacijo Plebanusa, da, celo iste besedne slike uporablja pisatelj za nekatere dogodke in njih simbolične pomene.

Oblika, v kateri nam slika duševne boje zemljana Potrebuježa, je skladna z notranjo ustvaritvijo problema. V Tlačanih še zunanja, v Zadnjem uporniku preozka, se v Plebanusu tesno ovije dejanja. To pot pisatelj ne slika široko epično; pred njegovimi očmi stoji mož sredi sveta, katerega hoče pisatelj do-
umeti, v njem samega sebe odrešiti ter s tem dejstvom osvetliti dogodke in vrednote sveta. Zunanji svet je podan le v toliko, kolikor zemlje potrebuje drevo za svojo zrast. In ta zemlja je vsa prepletena s koreninami Joannesovimi. Isti vtis ustvarja delo, kakor kaka El Grecova slika, kjer je le ena sama linija pod-
črtana, ki se plamenu podobna dviguje iz človeške duše ter s svojo svetlobo ožarja okolico, ji ustvarja svoje posebne sence in včasih tudi nadnaravne oblike.

Ne vem, ali ni morda namenoma postavil Joannes v čas koncem pet-
najstega in početek šestnajstega stoletja, v dobo največjih potresljajev moder-
nega časa in obenem tudi za nas Slovence najvažnejšo dobo. Morda bo kdo, razmišljajoč o tem dejstvu, razumel neoporečno zanimanje pisateljevo za biblijske motive (v drami)?

Vprašanje je torej, ali je delo resnično skladno, izlito in s tem življenjsko resnično?

Pregelj je postavil svojega moža, s kratkim uvodom o glavnih dogodkih časa, za dvajset let nazaj v njegovem življenju. V teh sanjah doživlja Joannes podzavestno vso svojo notranjost, vse zunanje in notranje boje svoje duše, katera hoče doživeti misterij stvarstva, razvozlati problem dobrega in hudiče-
vega po svetovnem dogajanju in svoji lastni naturi.

Z večnim vprašanjem se muči zemljanova duša: «Prinesel si luč! Pa kje je na svetu in kdaj? Kristus... Ti meni pomagaj in nam vsem!» Pred obličjem Kristusa: «Vidim ga, poznam ga, a ko sem ga iztesal, ni bil tisti, ki sem ga videl. Kje je luč? Kje je mir? Ubi via? — Kam pot?»

In že se javlja: «Golo žensko telo, ki sije, se kreče in vabi...»

Notranja potreba rojenega Tolminca je boj s sosednjo faro, z Volčami.

Glavna spremljevalca njegovega življenja, Peter in Katrica, se mu pri-
kazujeta in v njunem rojstvu je zapisano trpljenje zemlje. Ljubi oba trmoglavo, ostro, grčavo, ne solzavo.

Smehlja se v bežnih sanjah postava gospoda Štampe, simbola brezmočne zamaščenosti.

«In kakor sunkoma se je slika prevrgla in obhodnik je videl nekak drug doživljaj... Iz nekake zagonetne groze se je prebudila in pripovedovala in prosila.» Kdo? Pesem o ribi faroniki.

Med vsemi temi dogodki išče Joannes svojega boga, izprašuje Kristusovo poslanstvo.

Dvajset let se zgosti v njem, preden stopi Joannes Potrebujež v nove boje in preizkušnje.

V zgoščenih slikah sledi zdaj njegovo doživljanje, kako se njegova lastna kri, Peter, vdaja Cepoliju, predstavniku lažnivosti časa, njega razvratnosti, ki prihaja do popolnega obupa:

«Meum est propositum
in taverna mori...»

Joannes sam pa je natura boja, trdega in neizprosnega s samim seboj. Že se v njegovi bližini in v njem oglašča prekletstvo. On sam je ves prežet strasti do

ženske. In ženska zdaj ni več individuum, je tipiziran spol. Eva. Njeno napeto oprsje je nevarno moškemu. Blesteči vrat drami kri moža. Zdaj si stojita nasproti goli Adam in gola Eva. Boj mesa z duhom se pričinja v Joannesu, ki je tako silno dovzeten in telesen, da mu vonj jabolk širi nosnice: «O jabolko. Presčuden sad! Ne eno ne sličič po okusu drugemu, kakor ni isto nikjer dekliško lice.»

V svoji sobi si je naslikal sliko sveta, z mistično ribo faroniko, ki bo z repom zamahnila in udarila svet za greh. Potrebuješ sam nosi ta greh v sebi ter se vprašuje v obupu: Ubi via?...

Njegovi boji so boji ljudstva, ki z njim vred pričakuje odrešenja. V pridigah išče sebe in besede zase, kajti nič višjega ne more dati ljudstvu, kakor samega sebe.

V soboto, nekakem odmoru v borenju s samim seboj, ko sta ustvarjena mož in žena, je ločena luč od teme, se mu rodi hrepenenje govoriti drugi dan ljudstvu z besedo, ki je meso postala ter bo med njimi prebivala. «Ti, Jevanne, pa si zgovorni hlapec gospodov in imaš prav kakor on veselje z besedo, ki je kruh in ribe pomnožila. Slišiš jo, vidiš jo, kako pove, kako izreže, kako je ustvarila iz temnosti misli in želj, da vidi sto oči. Ti moreš z besedo sebe vzdigniti v veselje in k Bogu ravnati duše svojih ovčic.» Te pridige, s katerimi je seveda nehote očrtal rojstvo naše besede in označil dobo, so obenem postaje Joannesovega pota. (Z domačimi lokalizmi in celo z odmrliimi besedami je izkušal ustvariti v književni slovenščini sliko njenega postajanja.)

Po pridigi postane zopet plen strastnih duševnih bojev, v katerih ga preizkuša Bog, da se pokori za «napuh, za lakomnost, za nečistost» in išče potov «k ponižnosti, skromnosti, usmiljenju ter svoj dušni mir pred nesramnostjo».

V tem razdobju zve za Katričin greh in njegova strogost ne pozna nobenih meja. Zapre jo v krstnico, kjer dekle znori. (Elementarno mogočno nam je pisatelj podal žensko naivnost, ničemerčnost in ljubezen. V teh slikah se je povzpел do viška svoje ustvarjajoče sile.) Toda poklical ga je Križani v sanjah in mu govoril: «Mar ni vse, kar je bilo, od začetka sklenjeno? Povej jim, naj se ljubijo.» In na prižnici se bo boril sam s seboj. In šel je v ritmu čudnega gesla: «Vsem odpustiti, vse odpustiti, vse ljubiti, vsi so otroci.»

Zdaj se je ovedel, da mati ni odstavila otroka, čeprav je imela gnojno bradavico.

Ponižal se je pred farani in jim razodel, da mu je prej hudič maličil boga pod roko. «Bodimo, kar smo bili, bodimo otroci, pa se ne bomo bali smrti. Tako pelje pot, ona pot, za katero sem vpraševal Ubi via?»

Spoznanje pa mora biti preživljeno in izkušano. Kužen, smrdeč ljudem ter sam sebi kakor Job spozna:

«Ljubezen mater je presegla pravico moža.

Mati, tvoje ime je sveto.

Tvoje ime je sladko v veke.»

Na dvoje se je zdaj pretrgalo zagrinjalo. «Vstala je pred njim slika sijajna, večna. Tam je klečala žena, skrivnostna razumu in srcu. Njene oči so prosile k Sinu, njena usta so govorila Sodniku, ki je prihajal:

«Poglej, moj ljubi sin, telo, ki te je nosilo, in prsi, ki so te dojile. Bodi usmiljen, kakor si obljubil.»

«To je zadnje in je sodba,» je umoval vikar in zaprl oči, kakor v snu. Ko je zopet pogledal, je veroval, da je onstran sodbe in smrti v brezglasju in brezbolesti.

Ozdravil ga je Bog od hudiča, ki mu je ležal v krvi in mu jo blodil... Umrlo je telo, umrle so njegove strasti, on sam se je rodil vnovič.

Elementarne sile se bore v človeških dušah v vsej svoji nagoti. Posamezne osebe so skoraj poseobljene nositeljice človeških lastnosti. Čas sam, v katerem se vrši povest, je elementarno razgiban, na prelomu, ko prihaja kazen za grehe (kuga), a preostale kali že poganjajo novemu solncu naproti. Ne vem, ali je tako dosledno nameraval očrtati čas? Za svojo osebo bi dvomil. Kajti problem aktivnega Adama, pasivne, nagonsko se izživljajoče Eve, je njegov lastni problem, osebni glede čustev in možgan. Boj duha s telesom je zahteval ustvaritve novih oblik in s temi, ki jih je ustvaril, je pisatelj izpovedal program modernega ustvarjanja. Pokazal bo čas, ali je ta ustvaritev tako lastna njegovi osebnosti, da prekorači dobo in programatičnost, ali je le visoko artistični obolus novim zahtevam. Sloč in jezik sta nova. Zgoščena do primitivnosti, izkušata vendar že s svojim slikanjem ustvarjati dinamiko duševnega doživetja. Aktivnost glavne osebe je prenesena v jezik, ki ne počiva in si ne privoščiti oddiha, temveč vabi ostreje in vse opojneje za seboj. Pogled v razmerje človeškega življenja do transcendentalne biti je stopnjevani do vizionarnosti. Človeka zgrozi, ga pretrese. In do vizionarnosti se stopnjujejo tudi posamezne slike. Kar je bilo v Zadnjem uporniku še simbol, postaja zdaj vizija. Križani je zahteval kri za kri ter udaril do krvi izobčenca Petra. Obhajilo pod dvema podobama diha tudi v besedah vizijo božjega usmiljenja, odpuščanja.

Domnevo sem izrekel, da je delo morda programatično napisano. Odvrča me od tega mnenja plastika, s katero so ustvarjene posamezne podobe. Jezik je bogat novih izrazov, noče pa biti tvoren; zakaj tvornost še ni obujanje mrtvih besedi. Napet je kot struna, odziva se vsem duševnim doživetjem, gradi slike in učinkuje celo s svojo neokretnostjo. Teško je določiti tu mejo med rafiniranostjo ali prirodnostjo. Toda zapeljuje me v izrečeno domnevo neskladnost med posameznimi slikami: prizor v krstnici, kateremu sledi slaboten, brez notranje potrebe napisan dogodek z Matijčkom. Doživetje, da je riba faronika zganila svoj rep, prizanesa nedolžnim otrokom in porodnim ženam, ozdravljenje Janeza Potrebuježa ne prepričujeta, vzbujata občutek, kakor da ni riba faronika, ne soba sveta do živcev preživljena, temveč da je vnesena.

Najlepši prizori so gotovo prizori groze. Baš to pa me zavaja v misel, da je groza v njegovi lastni duši. Odrešenje, ki si ga avtor zapoje v zadnjih trenutkih, ne tolaži, ne oživlja resnično. V meni je ostal še vedno dojem groze. Ali pa ni groza povzročena v disharmoniji? Zdi se mi, da je plastična, kot je malo slovenskih del, ta njegova ustvaritev groze in disharmonije.

Ponovil bi za nadaljnjo pot Preglja njegove lastne besede: «Tvoj hlapec, Jevanne, je prišel, pa ne vé, kako bo odslej z njim...»

Za tem delom je izšla v Večernicah za leto 1923. ljudska povest «Peter Pavel Glavar», istotako z zgodovinskim ozadjem. Tudi ta povest izločuje vse, kar bi bilo nepotrebno v doživljanju glavne osebe Petra Pavla. Kar pa je zelo zanimivo, je srečavanje ali ponavljanje istih značajev. Kdor je bral Joannesa, mu ne bo težko zaznati poteze vikarja Plebanusa v župniku Roglju, Kolovratarju, Jeronimu in deloma celo v Petru Pavlu. Na značajih Pregelj ni bogat, toda, kolikor jih ima, mu moram priznati, da jih zna plastično orisati.

Značaj Petra Pavla je tekom povesti precej zabrisan, ker prehaja pisatelj iz detajlnega slikanja v fabulistiko, ki mu jo predpisuje zgodovina. Izpopolnil jo je z različnimi izmišljenimi zgodbami, pričujočimi o živahni fantaziji, toda ustvarjenimi za tendenco stvari same. Te tendence se je pisatelj izpovedal v epilogu. Kakšen odziv bo rodila, bo odločilo ljudstvo samo. — — — — — Juš Kozak.